
ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ТОМУ

Історіографія проблеми українсько-російських стосунків середини XVII – початку XX ст., тобто від часу встановлення регулярних контактів українського гетьмана Богдана Хмельницького з російським царем Олексієм Михайловичем і до остаточного занепаду на початку 1920-х рр. російської імперської ідеї, нагромадила величезну кількість дефініцій, означень, метафор і оціночних характеристик. Чимало їх було запозичено чи, точніше, накинуто історикам із політики та ідеології. Інші постали як власне реакція на це накидання, а відтак несли на собі карб полемічності, що також нівелювало академізм її понятійного апарату. Ще одні – не страждали жодним із перерахованих недоліків, однак стосувалися лише тих чи інших окремих періодів розвитку взаємин України та Росії, що були досить динамічними, щедро наповненими подіями, явищами й тенденціями; тому вкрай важко звести їх до якоїсь однієї схеми, а оціночні характеристики одних періодів екстраполувати на інші.

Існуючі на сьогоднішній день спроби узагальнити історію українсько-російських взаємин так чи інакше страждають на певну однобокість представлення матеріалу. Чи можна уникнути цієї однобокості? І чи можна відшукати таку дефініцію чи метафору, яка б об'єднала різнозаряджені й різноспрямовані явища й тенденції в історичному розвитку стосунків двох країн, народів і їхніх політичних й інтелектуальних еліт?

Автори спробували структурувати всю багатобарвність і контроверсійність даної історичної проблематики за допомогою метафори “проект”, яку, зважаючи на хронологічну специфіку історичного матеріалу, ступінь його джерельного забезпечення та історіографічного опрацювання, трактували то як політичний, то як ідеологічний конструкт.

Саме крізь призму даної метафори робиться спроба розглянути історичний феномен переяславських ухвал 1654 р., багатство їх наступних інтерпретацій та перевтілень, а також прагнень до використання символу Переяслава в обґрунтуванні нових українських політичних проектів, насамперед покликаних забезпечити гідне місце Україні в політичній і соціальній структурі Російської імперії. Навіть в умовах реалізації інкорпораційних задумів, які особливо виразними

стали в часи творення Петром I та його наступниками потужної євразійської імперії, українські проекти, ґрунтовані на ідеї добровільності переходу України під протекцію царя та застереженнях щодо автономного статусу Гетьманату, продовжували в різних іпостасях побутувати в українському інтелектуальному просторі, породжуючи, наприклад, політичний рух козацької старшини на чолі з гетьманом Павлом Полуботком у 20-х рр. XVIII ст. чи підживлюючи ідеями автономістично налаштованих депутатів скликаної Катериною II “Уложеної комісії” вже після ліквідації в 1764 р. гетьманського провуду в Україні.

Принципово нова доба в історії українсько-російських взаємин розпочинається на межі XVIII—XIX ст., коли Україна втрачає власну соціально-політичну організацію, її життєвий уклад швидкими темпами уніфікується із загальноімперськими зразками. Утім навіть за таких умов український проект виявляється досить живучим. Інша справа, що в нових умовах він набуває нових форм і нових обрисів.

Для інтелектуального розвитку України XIX ст. характерним, серед іншого, є проектування історіографічних наративів на тогочасні суспільні реалії. Свідоме використання історії для самоідентифікації та конструювання нової ідеології, з чого, власне, пізніше й виріс політичний рух українців, а також постала вже модерна українська нація, є домінантою інтелектуальної боротьби еліт України та Росії. Важливою складовою цього процесу є суперництво за право володіння давньоруським історичним спадком, який в одних випадках видається за доцільніше об'єднати, а в інших – поділити.

Ще більш заплутаними й складними є сюжети, пов'язані з політизацією українського руху в Російській імперії. Перш ніж викристалізуватись, українська національна ідея, намагання реалізувати яку стало головним завданням національно зааганжованих ідеологів Української революції початку XX ст., пройшла тривалий і далеко не завжди прямолінійний шлях самоствердження. Упродовж усього так званого довгого XIX ст. спостерігається зародження та розвиток різних варіантів вирішення українського питання в Російській імперії. Чому занепали одні й натомість утвердились інші? Чи існували альтернативи вирішення проблеми? І якщо існували, то чому не були використані? Відповіді на ці та ще багато інших (супутніх) питань й намагаються відшукати автори цієї книги.

Зрозуміло, що, враховуючи складність проблематики, відповіді на ці питання не можуть бути простими й однозначними. Деякі з цих питань взагалі так і залишаються відкритими, очікуючи на своє окреме монографічне дослідження. Але вже сам факт постановки складних історіографічних проблем, котрі постійно в тій чи іншій мірі екстраполюються на сьогодення, – важить немало.